

Kraków, 27 kwietnia 2022 r.

mgr Bartosz Pietrzak
Instytut Orientalistyki
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Rozprawa doktorska przygotowana pod opieką prof. dr hab. Elżbiety Górskiej
**The Concept of Honor in the Language of Early Arabic Poetry -
a Cultural Linguistic Study**

[Pojęcie honoru w języku poezji staroarabskiej - studium kulturowo-lingwistyczne]

Autoreferat

Al-Ġāhiliyya – czas przedislamskiej „ignorancji” rozciągający się do 150 lat przed objawieniem Proroka Muḥammada – stanowi niewątpliwie punkt odniesienia dla wszelkich badań nad kulturą i językiem Arabów. Jednym zaś z głównych motywów powstającej w tym czasie staroarabskiej poezji ustnej był honor – zjawisko społeczne, które było i bezsprzecznie jest ważnym elementem kultury arabskiej. Dowodów na to dostarcza literatura antropologiczna opisująca to zjawisko głównie w kontekście współczesnym (np. Abu-Lughod 1986; Stewart 1994; Górecka 2009). HONOR w społeczeństwie Arabów al-Ġāhiliyyi również stanowił przedmiot dociekań badaczy, jednakże poza pracą B. Farèsa (1932) nie był on opisywany w sposób monograficzny, zaś uczeni uwzględniali jego opis w ramach większych, całościowych prac dotyczących arabskiej kultury przed islamem (np. ‘Alī 1993: 407; Dziekan 2008: 84).

Założeniem pracy było zatem raz jeszcze podjąć próbę zbadania przedislamskiego arabskiego pojęcia HONORU – tym razem przy użyciu metod językoznawstwa kulturowego. Wynikiem tej próby było zaprezentowanie opisu tego zjawiska w inny niż dotychczas sposób, którego głównym celem było wskazanie językowych wykładników konceptualizacji HONORU obecnych w leksykonie języka poezji staroarabskiej, jak i ukazanie zakodowanej przez nie poznawczej charakterystyki przedislamskiej arabskiej wiedzy o tym zjawisku.

Zasadniczo praca ma charakter eksploracyjny i jest jedną z pierwszych prób zastosowania do badania arabskiego materiału językowego metod kulturowo-językoznawczych, które dotychczas stosowane były w tej materii w ograniczonym zakresie (por. np. Maalej 2008). Wpisuje się ona zatem w szereg dyskursów badawczych znanych pod

nazwą językoznawstwa kulturowego/antropologicznego, etnolingwistyki, czy *Językowego Obrazu Świata*, jak również w badania aksjolingwistyczne nad językowymi sposobami kodowania wartości, w szczególności zaś nad pojęciem HONORU analizowanym dotychczas jedynie w kontekście języków europejskich (por. Sotirov i Ajdačić 2017).

Cele przeprowadzonych badań

Studium za cel miało przede wszystkim lingwistyczny opis środków językowych dostępnych Arabom al-Ġāhiliyyi – dokładniej zaś twórcom i odbiorcom poezji staroarabskiej – w dyskursie na temat HONORU. Jego równie ważnym zadaniem była charakterystyka etnograficzna, zdająca sprawę z rodzimego rozumienia tego zjawiska, czyli z encyklopedycznej treści wspomnianych środków językowych. Praca dotyczy zatem wiedzy zakodowanej przez pojęcia, do których odnosiły się leksemy *karam*, *karāmaī*, *ḥasab*, *šaraf* i *‘ird*, a które to można potraktować jako najbliższe treściowo europejskiej konceptualizacji HONORU, na którą składają się takie elementy jak HONOR-DOBRE IMIĘ/HONOR PERSONALNY, HONOR-STATUS, HONOR-CNOTA oraz HONOR-SZACUNEK.

Treść, do której odnoszą się wspomniane wyrażenia, należy pojmować w terminach znaczenia encyklopedycznego, które studium opisuje pod postacią tzw. konceptualizacji kulturowych (por. Sharifian 2003), tj. cząstek wiedzy o świecie dzielonej przez członków danej społeczności. Dlatego też badanie dążyło przede wszystkim do scharakteryzowania schematów poznawczych, w relacji do których można zdefiniować znaczenie badanych leksemów, oraz wszelkich relacji zachodzących zarówno w ich obrębie, jak i między nimi a konceptualnym systemem kultury al-Ġāhiliyyi. Stąd w studium za cel przyjęto również opis metafor i metonimii pojęciowych modelujących przedislamską arabską wiedzę o HONORZE i wskazujących – w przypadku metafor – na jego związki z innymi obszarami wiedzy o świecie oraz – w przypadku metonimii – na pewne kulturowo wyróżnione związki w obrębie samych schematów poznawczych (np. stereotypy).

Szczegółowa charakterystyka tak rozumianej treści miała na celu przedstawienie wpływu kulturowego rozumienia HONORU na kształt leksykonu języka poezji staroarabskiej w postaci przede wszystkim rozwinięć semantycznych, skutkujących polisemicznością pewnych wyrażeń.

Finalnym celem pracy było zebranie opisanych konceptualizacji pod postacią koherentnego kulturowego modelu HONORU funkcjonującego w społeczeństwie Arabów al-Ġāhiliyyi. Dlatego też badaniu poddane zostały dodatkowo niektóre arabskie pojęcia WSTYDU-DYSHONORU, jak również pojęcie CHWAŁY. Prezentacja modelu miała na celu

umożliwienie ogólnego porównania staroarabskich i współczesnych europejskich konceptualizacji HONORU przy założeniu, że powinien pojawić się między nimi znaczący kontrast wynikający z dystansu czasowego oraz różnic środowiskowych i doświadczeniowych.

Struktura pracy

Praca liczy 322 strony i składa się z części teoretycznej (rozdziały 1.-3.), analitycznej (rozdziały 4.-9.) oraz bibliografii. Segment teoretyczny otwiera rozdział wstępny, w którym zarysowane zostały cele badawcze, jak i podstawowe założenia przeprowadzonych badań w postaci próby scharakteryzowania języka poezji staroarabskiej, przedstawienia dyskusji nad autentycznością jej korpusu oraz określenia tożsamości jej odbiorców, tj. Arabów czasów al-Ġāhiliyyi.

Rozdział 2. prezentuje szczegółowy opis założeń metodologicznych i zastosowanych procedur badawczych. Zawiera charakterystykę językoznawstwa kulturowego, jego podstaw teoretycznych, historii oraz związków z językoznawstwem kognitywnym. W rozdziale tym został również zaprezentowany stan badań kulturowo-językoznawczych nad językiem arabskim. Z kolei rozdział 3. prezentuje opis społecznego zjawiska honoru na podstawie literatury antropologicznej. Definiuje on honor jako prawo do szacunku i przedstawia podstawowe jego profile funkcjonujące w europejskim kręgu kulturowym. Ukazuje także stan badań antropologicznych nad honorem w społeczeństwie arabskim oraz językoznawczych nad pojęciem HONORU w ogóle.

Część analityczną rozpoczyna rozdział 4., poświęcony skryptowi ZACHOWANIA HONOROWEGO oraz schematowi postaci CZŁOWIEKA HONORU, z którymi w języku poezji staroarabskiej powiązane były leksemy *karam* i *karīm*. Przedstawia on również opis skryptu HONOROWANIA/WYRAŻANIA SZACUNKU, do którego odnosił się leksem *karāmaʿ*, a także próbę opisu relacji pojęć zleksykalizowanych jako *karam* i *murūʿat*. Następujący po nim rozdział 3. zawiera opis pojęcia WARTOŚCI człowieka wynikającej z przestrzegania przez niego kodeksu ZACHOWANIA HONOROWEGO, które powiązane było z leksemem *ḥasab*.

Kolejne dwa rozdziały zawierają opis najważniejszych profili HONORU. Pierwszy z nich, rozdział 6., charakteryzuje pojęcie HONORU-STATUSU, którego wykładnikami w języku poezji staroarabskiej były wyrażenia *šaraf* i *šarīf* oraz związane z nim pojęcie *mağd*-CHWAŁY. Rozdział 7. z kolei poświęcony jest przedislamskim arabskim konceptualizacjom HONORU PERSONALNEGO, do którego w poezji staroarabskiej odnosiło się wyrażenie *ʿird*. Oba rozdziały zawierają również komentarz dotyczący współczesnego uzusu analizowanych leksemów.

Na część analityczną pracy składają się ponadto rozdział 8., przedstawiający uzupełniającą analizę pojęć WSTYDU-DYSHONORU, do których odnosiły się arabskie leksemy

ʿayb, ʿār i ḥayāʾ, a także rozdział 9., prezentujący podsumowanie uzyskanych wniosków pod postacią dwóch przedislamskich arabskich modeli kulturowych – modelu HONORU i szerszego modelu SPOŁECZNEJ OCENY WARTOŚCI JEDNOSTKI. Rozdział ten kończy omówienie pewnych obserwacji, wynikających z porównania wspomnianych modeli z ich europejskim analogami.

Przedmiot analiz i materiał badawczy

Celem zbadania rodzimej przedislamskiej arabskiej konceptualizacji HONORU analizie poddanych zostało łącznie dziewięć zespołów leksemów: *karam*, *karāmaʿ*, *ḥasab*, *šaraf* i *ʿird* oraz uzupełniająco *mağd*, *ʿayb*, *ʿār* i *ḥayāʾ*. Do zespołów leksemów należały głównie wyrażenia imienne odnoszące się do abstrakcyjnego pojęcia zjawiska (np. *šaraf*) oraz powiązanie z nimi rzeczownikowe derywaty określające postaci (np. *šarīf*). Roboczo zestaw leksemów został wytypowany na podstawie definicji zaprezentowanych w słowniku E. Lane’a (1968), w którym powyżej wspomniane leksemy ukazane są jako najbliższe znaczeniowo angielskiemu *honour*. Dobór leksemów został następnie potwierdzony i uzupełniony wynikami wstępnej analizy na średniowiecznych słownikach arabskich. Podobna procedura doboru została zastosowana także dla pojęć wstydu-dyshonoru.

Pośród omawianych pojęć brakuje pojęcia DUMY, które częstokroć traktowane jest jako nierozdzielnie związane z tematem honoru. Nieuwzględnienie go w analizie wynika z ograniczenia tematycznego pracy, w której za cel postawiono przede wszystkim opis pewnych zjawisk i postrzegania pewnej klasy osób, nie zaś charakterystykę uczyć czy też emocji, które osoby te w związku z badanymi zjawiskami odczuwały. Także w przypadku WSTYDU-DYSHONORU w badaniu środek ciężkości położony został na abstrakcyjnym zjawisku nie zaś na towarzyszących mu elementach emotywnych.

Materiałem poddanym badaniu w studium były klasyczne słowniki języka arabskiego skompilowane między VIII a XIV w. oraz korpus tekstowy zawierający poematy poetów tworzących w VI i VII w.

W pracy analizie poddano treści dwóch typów średniowiecznych leksykonów arabskich. Po pierwsze zbadano hasła słowników jednojęzycznych, eksplikujących znaczenia leksemów definicyjnie, spośród których wykorzystano reprezentatywne przykłady klasycznej arabsko-muzułmańskiej twórczości leksykograficznej, tj. *Kitāb al-ʿAyn al-Ḥalīla* Ibn Aḥmada al-Farāhīdī’ego z VIII w., *Kitāb Ġamharat al-Luġa* Ibn Durayda z IX/X w. oraz *Aṣ-Ṣiḥāḥ al-Ġawharī*’ego z X w. Dodatkowo analizie poddano także hasła obecne w słowniku *Lisān al-ʿArab* autorstwa Ibn Manzūra z XIII/XIV w. Drugim typem słowników były tzw. słowniki tematyczne bądź onomazjologiczne, porządkujące prezentację leksyki podług znaczenia

wyrażeń. W studium analizie poddano relewantne rozdziały trzech reprezentatywnych leksykonów tego typu: *Kitāb al-Alfāḍ* Ibn as-Sikkīta z IX w., *Kitāb al-Alfāḍ al-Kitābiyya* al-Hamaḍānī'ego z X w. oraz obszerny *Al-Muḥaṣṣaṣ* Ibn Sīdaha z XI w.

Użycie słowników powstałych między VIII a XIV w. do badania treści pojęć funkcjonujących w języku poezji z wieku VI i VII może rzecz jasna budzić wątpliwości. Niemniej jednak należy mieć na uwadze, że twórcy wspomnianych leksykonów starali się opisywać przede wszystkim właśnie wspomnianą archaiczną treść, z uwagi na jej znaczenie dla rozumienia tekstu Koranu. Poezja staroarabska – ustępując wagą jedynie tekstowi świętemu – była dla średniowiecznych leksykografów arabskich źródłem standardów językowych. Nawet wykorzystanie tak późnego dzieła jak *Lisān al-ʿArab*, ma swoje uzasadnienie w jego charakterystyce, gdyż stanowi ono w zasadzie kompilację wcześniejszych leksykonów. Ponadto zaś, słowniki stanowiły w pracy wyłącznie uzupełniające źródło wniosków, których główną podstawą był korpus tekstowy. Dane niepotwierdzone korpusowo w studium traktowane są bądź to na zasadzie hipotezy badawczej, bądź też jako dane o późniejszym rozwoju semantycznym badanych wyrażeń.

Najważniejszym materiałem poddanym badaniu w studium był korpus tekstowy przygotowany na podstawie dwóch istniejących korpusów klasycznych tekstów arabskich (Alrabiah 2014 i Alsheddi 2016). Składa się on z utworów 40 poetów powstałych w VI i VII w. Dobór znajdujących się w nim tekstów ograniczała dostępność staroarabskich poematów w formatach służących analizie korpusowej.

Największym ryzykiem badawczym związanym z wykorzystaniem wspomnianego korpusu są ogólne wątpliwości w kwestii autentyczności poezji staroarabskiej. Wynikają one głównie z faktu długiej transmisji ustnej twórczości Arabów al-Ġāhiliyyi, która została spisana dopiero między VIII a IX w., dwieście-trzysta lat po jej powstaniu. obrońcy jej autentyczności zwracają uwagę na to, że o ile możliwe były pewne lokalne modyfikacje w obrębie korpusu poezji staroarabskiej, wątpliwym jest, by cała była ona wynikiem fałszerstwa. Wskazuje na to głównie jej zróżnicowanie, widoczne, pomimo wysoko skonwencjonalizowanej struktury, w indywidualnych rysach twórczości poszczególnych poetów. Za autentycznością poetyckich tekstów staroarabskich przemawiać się zdaje także fakt istnienia instytucji tzw. *ruwāʿī*, „recytatorów” specjalizujących się w ich ustnej transmisji w kilku paralelnych i niezależnych nurtach transmisyjnych. Warto również wspomnieć często pojawiającą się w literaturze badawczej charakterystykę twórczości ustnej jako niezwykle trwałej, szczególnie w społecznościach niepiśmiennych (por. Person Jr. & Keith 2017: 8-11).

W studium wspomniane ryzyko neutralizowane jest opisem całościowym, w którym prezentowane wnioski stanowią funkcjonalną część pewnego koherentnego modelu. Możliwość lokalnej „nieautentyczności” materiału jest traktowana jako nieistotna, dopóki uzyskiwane dane mają charakter systematyczny, nie zaś izolowany. Dane pasujące do modelu, lecz nie potwierdzone systemowo, prezentowane są jako hipotezy badawcze.

Metodologia i procedury badawcze

W studium celem zbadania tego, w jaki sposób Arabowie czasów al-Ġāhiliyyi rozumieli HONOR, wykorzystano narzędzia terminologiczne językoznawstwa kulturowego (por. Sharifian 2003), tj. schematy i kategorie poznawcze oraz metafory i metonimie pojęciowe – kolektywnie określane mianem konceptualizacji kulturowych. Dobór narzędzi wynikał z ich zgodności teoretycznej z ustaleniami językoznawstwa kognitywnego odnośnie do natury języka i jego relacji z kulturą.

Zaczerpnięty z dziedziny psychologii kognitywnej termin *schemat poznawczy* należy rozumieć jako synonim domeny pojęciowej i innych oznaczeń stosowanych w literaturze naukowej w odniesieniu do pewnego fragmentu zorganizowanej wiedzy o świecie użytkowników języka. W badaniu językoznawczym jest on zatem używany do wskazania domeny, w relacji do której definiujemy pojęcia czy też kategorie poznawcze, zleksykalizowane w wyrażeniach danego języka (por. Langacker 2006: 31). Oznacza to zatem, że schematy poznawcze należy traktować jako kodujące encyklopedyczne znaczenie, do którego odnoszą się wyrażenia językowe oraz, że z danym schematem poznawczym powiązane są pewne wybory językowe w postaci repertuaru wyrażen służących odnoszeniu się do jego elementów.

Z pojęciem schematu związane są także terminy *metafora* i *metonimia pojęciowa*. Metafora pojęciowa rozumiana jest jako funkcja strukturyzująca pewien schemat poznawczy w terminach innego (por. Kövecses 2005: 198), będąc w zasadzie siecią korespondencji między elementami tych schematów. Można ją zatem traktować jako narzędzie umożliwiające myślenie i mówienie o pewnych przedmiotach w pojęciach należących do innej domeny kognitywnej. Jej badanie służy opisowi struktury wiedzy o danym przedmiocie, a także językowych środków odnoszenia się do niego, które zakładają zazwyczaj obecność rozwinięć semantycznych pewnych wyrażen lub odniesień nie wprost.

Metonimia pojęciowa jest zjawiskiem konceptualnym, w którym pewien element schematu poznawczego (domeny) jest językowo wywoływany celem wskazania innego elementu, z którym pozostaje on w relacji przystawiania. Metonimia pojęciowa często wyrażana

jest przez synekdochę, tj. wyrażenie językowe, w którym w odnoszeniu się do całości przywoływana jest jej część. Relacja ta – jak i relacja do niej odwrotna – sugeruje, że pojęcie części ma pewien wyróżniony status w obrębie całości (tj. całego schematu poznawczego). Status ten często przybiera postać stereotypu, czyli podkategorii społecznie rozpoznanej jako reprezentatywna i wystarczająca do wydawania osądów o przedstawicielach całej kategorii.

Zdefiniowanie metafor i metonimii pojęciowych pozwoliło na wzbogacenie opisu schematów poznawczych poprzez wskazanie ich powiązań z innymi obszarami przedislamskiej arabskiej wiedzy o świecie (metafory) oraz elementów pełniących w nich specjalną rolę (metonimie).

W badaniu konceptualizacje kulturowe kodujące przedislamską arabską wiedzę o HONORZE i jej staroarabskie wykładniki językowe, określone zostały wstępnie w oparciu o dane słownikowe, które następnie poddano weryfikacji w analizie korpusowej. Badanie słowników jednojęzycznych polegało na wytypowaniu wszystkich możliwych znaczeń (kategorii) przypisanych leksemom, pogrupowaniu ich pod postacią odpowiednich definicji oraz zaproponowaniu modeli ich rozwoju semantycznego (tzw. sieci radialnej). Informacje pochodzące ze słowników onomazjologicznych służyły z kolei głównie opisowi repertuaru wyrażeń językowych powiązanych z badanymi schematami poznawczymi.

Dane słownikowe zostały zweryfikowane i wzbogacone o wnioski płynące z obserwacji kontekstów użycia badanych leksemów w tekstach wchodzących w skład korpusu liczącego łącznie 282 650 słów. Ze względów technicznych, związanych z charakterystyką języka arabskiego i specyfiki samego korpusu, do obserwacji kontekstów wykorzystano trzy narzędzia badawcze: *AntConc*, *SketchEngine* oraz *Notepad++*. Łącznie przeprocesowanych zostało 827 kontekstów, z których 285 zostało zawartych w tekście dysertacji jako ilustracja do przedstawianych konkluzji.

Wyniki badań

Dzięki zastosowaniu opisanych powyżej metod, możliwe było zaproponowanie dwóch ściśle powiązanych ze sobą modeli kognitywnych subsumujących konceptualizacje kulturowe, stanowiące przedmiot studium.

Pierwszy z modeli prezentuje system honorowy, który funkcjonował w społeczeństwie Arabów al-Ġāhiliyyi. Składa się nań kilka nuklearnych schematów poznawczych, takich jak kulturowy skrypt HONOROWOŚCI czy też ZACHOWANIA HONOROWEGO, do którego odnosił się w języku poezji staroarabskiej leksem *karam*. Jednostka zgodnie z nim postępująca określana była w tym języku mianem *karīm*, zaś nagrodą za przestrzeganie tego kodu było PRAWO DO

SZACUNKU, czyli HONOR. Dane korpusowe pozwoliły na określenie składników tego skryptu (pod-skryptów) jako realizacji tzw. cech sajjida, tj. naczelnika plemienia: hojności i gościnności, dobrego usposobienia, męstwa, lojalności, wytrzymałości, przestrzegania zwyczajów, rozsądku-umiarkowania-łagodności, elokwencji oraz skromności. Cechy te kolektywnie zdaje się oddawać leksem *murūʿat*, często tłumaczony jako „honorowość”, który w świetle danych tekstowych w dysertacji skonstrastowany został z *karam*, odnoszącym się do skryptu zachowania aktualizującego wspomniane cechy. Zważywszy na problem delimitacji między cechą charakteru a jej przejawem, w korpusie można incydentalnie zaobserwować metonimiczne mieszanie się znaczeń wyrażen *karam* i *murūʿat*.

Współcześnie leksem *karam* częściej powiązany jest ze skrytem HOJNOŚCI-GOŚCINNOŚCI, co zdaje się wynikać ze strukturyzującej roli, jaką skrypt ten odgrywał w języku poezji staroarabskiej w stosunku do całego pojęcia ZACHOWANIA HONOROWEGO. Rolę tę można zinterpretować jako metonimię pojęciową, w której *karam*-HOJNOŚĆ-GOŚCINNOŚĆ jako część udzielała dostępu do całości, czyli skryptu *karam*-HONOROWOŚCI. Metonimia ta kodowała, zdaje się, kulturowe wyróżnienie pod-skryptu HOJNOŚCI-GOŚCINNOŚCI jako prototypu, pewnej wartości nuklearnej bądź nawet pierwotnej formy ZACHOWANIA HONOROWEGO.

HONOROWOŚĆ postaci określanej jako *karīm* sugerowała jej SZLACHETNOŚĆ, rozumianą w terminach szlachetności postępowania (niekoniecznie zaś pochodzenia) oraz – co za tym idzie – jej ZNAKOMITOŚĆ. Obie wartości implikowały PRAWO DO SZACUNKU. Konceptualizacja ta motywowała dalsze rozszerzenie semantyczne kategorii *karīm* na inne obiekty, które w opinii użytkowników języka poezji staroarabskiej zasługiwały na szacunek ze względu na swoją wartość (np. koń, wielbłąd, miecz, a także późniejsze określenie Koranu).

ZNAKOMITOŚĆ implikowana przez HONOROWOŚĆ wiązała się z pojęciem WARTOŚCI jednostki, do której odnosił się leksem *ḥasab*. Pojęcie *ḥasab*-WARTOŚCI strukturyzowała metonimia, której domeną źródłową był scenariusz LICZENIA CZYNÓW HONOROWYCH, realizowany prototypowo podczas na poły zinstytucjonalizowanych konkursów przechwalania się (zwanymi *mufāḥarāt*). Pojęcie to skonceptualizowane było zatem jako LICZBA CZYNÓW HONOROWYCH, na którą składały się nie tylko czyny jednostki, ale także honorowe dokonania jego przodków. Człowiek, który mógł pochwalić się wielością takich czynów, określany był jako *ḥasīb*. Fakt, że *ḥasab*-WARTOŚĆ ufundowana była na HONOROWOŚCI, skutkowałam metonimicznym rozwinięciem tego pojęcia do treści CNOTY-PRAWOŚCI, której posiadacz odznaczał się skrupulatnym przestrzeganiem kodu honorowego.

Najważniejszym profilem HONORU był i jest tzw. HONOR PERSONALNY, czyli PRAWO DO SZACUNKU ze strony współczłonków danej społeczności (tj. równych jego posiadaczowi).

W języku poezji staroarabskiej do pojęcia tego odnosił się leksem *ʿird* (określający współcześnie raczej pojęcie HONORU rodziny, związane ściśle z seksualną czystością należących do niej kobiet). Dokładniej zaś staroarabski odpowiednik tego pojęcia zawierał dwie ściśle związane ze sobą idee: PRAWO DO SZACUNKU oraz będącą tego prawa podstawą REPUTACJĘ-WARTOŚĆ. Na tę ostatnią zaś zdają się składać dwa profile WARTOŚCI – wewnętrzny, czyli SZACUNEK DO SAMEGO SIEBIE oraz zewnętrzny, czyli DOBRE IMIĘ. Fakt, że oba profile wydają się w schemacie *ʿird* nieodróżnialne, może być interpretowany jako konceptualizacja oceny własnej jako sprowadzalnej do oceny zewnętrznej, społecznej. Konceptualizacja ta dostrzegalna jest również w hipotetycznej metonimii, która umożliwiała użycie pojęcia *ʿird*-HONORU w odniesieniu do samego jego posiadacza.

Składająca się na *ʿird* REPUTACJA była całkowicie wypadkową ewaluacji dwóch czynników – *ḥasab*-WARTOŚCI danej jednostki (tj. skwantyfikowanej oceny jej HONOROWOŚCI) oraz jej LINEAŻU/POCHODZENIA (staroarabski *nasab*, definiujący wartość jednostki jako predysponowanej do zachowania honorowego i określający jej siłę w postaci sumy krewnych mogących stanowić dla niej militarne wsparcie). Oba pojęcia mogły być w języku staroarabskim określane metonimicznie mianem *ʿird*.

Ścisły związek PRAWA DO SZACUNKU i REPUTACJI-WARTOŚCI, na którą składała się zarówno wewnętrzna, jak i zewnętrzna ocena, przełożył się na niezwykłą podatności na zranienie, wulnerabilność *ʿird*-HONORU, kodowaną przez ucieleśniającą metaforę *ʿird*-HONOR TO CIAŁO/CZŁONEK CIAŁA. Szczególnie wyraźnie zaobserwować ją można w kontekstach opisujących umniejszanie czyjeś wartości, czyli atakowanie czyjegoś honoru. Aktywność ta skonceptualizowana była jako różnego rodzaju ATAKI FIZYCZNE, takie jak RANIENIE czy BRUDZENIE. Widoczna jest ona także w metaforze konceptualizującej *ḥasab*-WARTOŚĆ w terminach KOŚCI KRĘGOSŁUPA (arab. *ṣulb*) czyjegoś honoru. Ponadto możemy założyć, że rozwinięciem tego rozumienia jest fakt, że *ʿird*-HONOR nie mógł w poezji staroarabskiej być przedmiotem straty. Podobnie jak CIAŁO, mógł on zostać tylko USZKODZONY, przez co stawał się mniej wartościowy.

Umniejszanie czyjego *ʿird*-HONORU dokonywało się głównie przy pomocy zniewag, których przedmiotem była zawsze sugestia, że posiadacz *ʿird*-honoru nie jest HONOROWY (tj. nie jest *karīm*). Obok wspomnianych już uprzednio metafor ataków fizycznych, umniejszanie takie konceptualizował również scenariusz ODRYWANIA KAWAŁKA od czyjegoś *ʿird*-HONORU. Można domniemywać zatem, że pojęcie to było skonceptualizowane także przez schematyczny obraz pewnej CAŁOŚCI. Jej ochronie służyć miały po pierwsze aktywna riposta (bądź w ostateczności zemsta), po drugie zaś ciągłe przestrzeganie reguł ZACHOWANIA

HONOROWEGO. Wiedza o tym ostatnim sposobie została zakodowana w metaforze, w której *ʿird* bądź to jest przykrywany, osłaniany przez *ḥasab*-WARTOŚĆ sumującą HONOROWOŚĆ jednostki, bądź to jest podpierany przez jej MAJĄTEK, implikujący jej potencjalną HOJNOŚĆ-GOŚCINNOŚĆ.

SZACUNEK, czy też HONOROWANIE, do którego uprawnia *ʿird*, w poezji staroarabskiej określany był mianem *karāmat* i był w dużej mierze skrytem składającym się z zachowań sumowanych przez skrypt *karam*-HONOROWOŚĆ. Oznacza to, że *ʿird* był podstawą systemu wzajemnego szacunku członków grupy, którzy w zamian za przestrzeganie reguł ZACHOWANIA HONOROWEGO uznawali swoje równe prawa do przebywania w obrębie kolektywu. W społeczeństwie al-Ġāhiliyyi system ten obejmował tylko wolnych członków plemienia. *Karāmat*-SZACUNEK był zatem rodzajem NAGRODY za postępowanie w zgodzie z kodeksem honorowym i metonimicznie mógł być użyty w znaczeniu ŁASKI np. ze strony bóstwa. Bycie obdarzonym *karāmat*-SZACUNKIEM może zaś być zinterpretowane jako bycie uznanym za GODNEGO SZACUNKU, czy też po prostu GODNOŚĆ, czyli pojęcie, do którego leksem *karāmat* często odnosi się we współczesnej arabszczyźnie.

Skrypt *karāmat*-SZACUNEK/HONOROWANIE nie był związany z ostatnim omówionym w dysertacji profilem HONORU, czyli z HONOREM-STATUSEM bądź HONOREM-PIERWSZEŃSTWEM, do którego w poezji staroarabskiej odnosił się leksem *šaraf*, współcześnie najbardziej oczywisty wykładnik pojęcia HONORU. W czasach al-Ġāhiliyyi znaczeniem tego wyrażenia był w zasadzie WYSOKI STATUS SPOŁECZNY, który uprawniał jednostkę nie do szacunku na zasadzie wzajemności ze strony równych, lecz do szacunku w formie specjalnego traktowania ze względu na pozycję, jaką zajmowała ona w społeczności. Posiadacz tak rozumianego HONORU – plemienny arystokrata – w języku staroarabskiej poezji określany był mianem *šarīfa*.

Schemat *šaraf*-HONOR-STATUS ustrukturyzowany był przez powszechną metaforę pojęciową WYSOKI STATUS SPOŁECZNY TO WYSOKO POŁOŻONE MIEJSCE, której realizacje zarejestrowano zarówno w korpusie tekstowym, jak i w słownikach onomazjologicznych. Miejsce takie mógł człowiek osiągnąć bądź to poprzez sam fakt urodzenia w rodzinie przywódców plemiennych, bądź poprzez wyróżniającą HONOROWOŚĆ. Ta ostatnia implikowała sobą także CHWAŁĘ, którą określało wyrażenie *mağd*. Podobnie do tego, co obserwujemy w innych kulturach antycznych, staroarabska CHWAŁA skonceptualizowana była przez metaforę BUDOWLI, którą jednostka buduje dla potomności.

WYSOKI STATUS SPOŁECZNY, *šaraf*, wiązał się także z uprawnieniem do przywództwa. W wielu kulturach takie uprawnienie było domyślnie przypisywane arystokratom na podstawie przekonania o ich wrodzonej predyspozycji do HONOROWOŚCI. Tym samym od *šarīfa*

współplemieńcy oczekiwali wyróżniania się w ZACHOWANIU HONOROWYM. W języku poezji staroarabskiej oczekiwanie to kodowała metonimia, w której w odniesieniu do *šarīfa*-ARYSTOKRATY użyte mogło być pojęcie *karīm*-CZŁOWIEKA HONORU (por. pol. *szlachetny*). Najdobitniej metonimia ta widoczna jest w pojęciu, do którego odnosi się leksem *laʿīm*, konceptualizującym postać człowieka nieszlachetnego zarówno pod względem urodzenia (tj. nie-*šarīfa*), jak i postępowania (tj. nie-*karīma*).

Powyżej zarysowany model HONORU, uzupełniony o wnioski płynące z analizy pojęć *ʿayb*, *ʿār* i *ḥayāʾ*, pozwolił zaproponować szerszy model opisujący SPOŁECZNĄ OCENĘ JEDNOSTKI w terminach jej WARTOŚCI bądź nawet PRZYDATNOŚCI. Na model ten składa się przede wszystkim *ʿird*-HONOR jako pojęcie bazowej WARTOŚCI człowieka określającej jego uprawnienia do szacunku ze strony współplemieńców (por. *karāmat*). Źródłowo był on derywowany ze statusu jednostki implikowanego przez jej POCHODZENIE/LINEAŻ. Następnie zaś był on przedmiotem ciągłego ZWIĘKSZANIA i UMNIEJSZANIA wynikającego z oceny postępowania danej osoby w terminach *karam*-HONOROWOŚCI.

Wszystkie pod-skrypty *karam* zdają się być wypadkową potrzeb społeczności arabskich związanych z koniecznością przetrwania w środowisku ich życia. Część z nich – np. hojność-gościnnosc, wyrozumiałość – może być interpretowana jako gwarantujące utrzymanie wewnątrzspołecznego ekwilibrium społecznego, inne zaś – np. odwaga, wytrzymałość, elokwencja – jako wzmacniające grupę na zewnątrz. Oznacza to, że przestrzeganie przez jednostkę *karam*-HONOROWOŚCI było de facto WARTOŚCIĄ tej jednostki dla całej grupy, wzmacniającą ją od wewnątrz i na zewnątrz oraz gwarantującą jej maksimum szans na przetrwanie. Stąd HONOR jako PRAWO DO SZACUNKU interpretować można w kontekście staroarabskim jako prawo do pozostawania w obrębie społeczności, przyznawane z uwagi na wspomnianą WARTOŚĆ jaką miał dla niej dany jej członek.

Implikowanie, że ktoś owej WARTOŚCI jest pozbawiony, czyli oskarżanie o niehonorowe zachowanie, skutkowało UMNIEJSZENIEM czyjegoś *ʿird*-HONORU. Deklaracja taka równała się stygmatyzacji jednostki, której efektem był *ʿār*-DYSHONOR. Można było go człowiekowi przypisać poprzez negatywną ocenę jego postępowania bądź jego samego i jego cech – społecznych, psychicznych i fizycznych. DYSHONOR związany z cechami jednostki był konceptualizowany przez metaforę, w której funkcję domeny źródłowej pełniło pojęcie *ʿayb*-WADY, co sugerować może, że faktycznie WARTOŚĆ związana z HONOREM mogła być profilowana nawet jako PRZYDATNOŚĆ czy też SKUTECZNOŚĆ (w domyśle w zapewnianiu sobie i plemieniu przetrwania).

Ostatnie z przeanalizowanych pojęć – *ḥayāʾ*⁷ – kodowało swoisty kompas moralny, pewien instynkt, który można rozumieć jako WSTYD, powstrzymujący człowieka przed niehonorowym, niegodnym zachowaniem, które mogłoby obniżyć jego wartość dla społeczności.

Podsumowanie

Przedstawione powyżej wnioski można traktować jako charakterystykę rodzimego przedislamskiego arabskiego rozumienia HONORU, które w pracy zostało schematycznie przedstawione pod postacią koherentnego modelu. Jego uzupełnieniu służyła prezentacja dodatkowego modelu, opisującego SPOŁECZNĄ OCENĘ JEDNOSTKI w terminach WARTOŚCI/PRZYDATNOŚCI. Rzecz jasna, modele te mogą zostać zarówno rozbudowane o nowe elementy (np. kodujące kwestie związane z emocjami takimi jak DUMA), jak i rozszerzone, poprzez uszczegółowienie opisu profili elementów już w nich wskazanych (np. poprzez opis schematów *tawbaʿ*, *ḥiṣmaʿ* i *ḥaḡal* kodujących inne profile WSTYDU).

W modelach uwzględniony został także opis repertuaru środków językowych związanych z tematem honoru w języku poezji staroarabskiej. W jego skład wchodziły nie tylko wytypowane we wstępnym badaniu leksemy, ale również wyrażenia metaforyczne i metonimiczne, wiążące konceptualizacje HONORU z całym systemem poznawczym Arabów al-Ġāhiliyyi.

Dzięki zarysowaniu powyżej opisanych modeli możliwym było także przedstawienie pewnych wniosków odnośnie do porównania przedislamskiego arabskiego HONORU z jego europejskim korelatem opisywanym w pracach antropologicznych i językoznawczych. Z porównania tego wynika w zasadzie brak większego kontrastu – różnice mają raczej charakter stopnia i ograniczają się do kwestii zakresu leksykalizacji i siły pewnych konceptualizacji. W pierwszych z tych aspektów język poezji staroarabskiej niewątpliwie przewyższa języki europejskie, wykazując wysoki poziom uszczegółowienia słownictwa związanego z HONOREM, które praktycznie leksykalizuje większość jego profili.

W kwestii siły konceptualizacji warto wspomnieć kwestię ucieleśnienia HONORU, która w językach europejskich przybiera głównie postać konceptualizacji w terminach TWARZY. Konceptualizacja ta jest również obecna w języku poezji przedislamskiej, niemniej jednak obok niej funkcjonuje również szersza metafora, która strukturyzuje HONOR PERSONALNY w terminach cielesności i związanej z nią wulnerybilności. W pracy fakt ten interpretowany jest jako wypadkowa specyfiki środowiska życia Arabów al-Ġāhiliyyi, w którym jednostka była w stanie przetrwać tylko jako członek grupy.

Z racji tego, że praca ma charakter eksploracyjny, traktować ją można jako punkt wyjścia dla dalszych badań nad HONOREM i WSTYDEM-DYSHONOREM, w kontekście zarówno synchronicznym w postaci studiów nad konceptualizacjami kulturowymi zakodowanymi w języku poezji staroarabskiej, jak i diachronicznym w postaci prac nad rozwojem tych pojęć w społeczeństwie arabskim i arabsko-muzułmańskim.

Bibliografia

- Abu-Lughod, Lila (1986): *Veiled Sentiments: Honor and Poetry in a Bedouin Society*, Oakland.
- ʿAlī, Ǧawād (1993): *Al-mufaṣṣal fī tāʾrīḥ al-ʿArab qabl al-ʾislām*, tom IV, Baǧdād.
- Arabiah, Maha S. (2014): *King Saud University Classical Arabic Corpus*, Ar-Riyād.
- Alsheddi, Abeer (2016): *Edit Distance Adapted to Natural Language Words*. M.A. Thesis. Ar-Riyād.
- Dziekan, Marek M. (2008): *Dzieje kultury arabskiej*, Warszawa.
- Farès, Bichr (1932): *L'Honneur chez les Arabes avant l'Islam. Étude de sociologie*, Paris.
- Górecka, Ewa (2009): *Znaczenie honoru kobiety w opinii współczesnego społeczeństwa jordańskiego*, Łódź.
- Kövecses, Zoltán (2005): *Metaphor in Culture: Universality and Variation*, Cambridge.
- Lane, Edward (1968): *An Arabic-English Lexicon*, Beirut.
- Langacker, Ronald W. (2006): "Introduction to Concept, Image, and Symbol", [w:] *Cognitive Linguistics: Basic Reading*, Geeraerts, D. (red.), Berlin, s. 29-67.
- Maalej, Zouhair (2008): "The heart and cultural embodiment in Tunisian Arabic", [w:] *Culture, body and language. Conceptualizations of internal body organs across cultures and languages*, Sharifian, F.; Dirven, R.; Yu, N.; Niemeier, S. (red.), Berlin, s. 395-428.
- Person Jr., Raymond; Keith, Chris (2017): „Media Studies and Biblical Studies: an Introduction”, [w:] *The Dictionary of the Bible and Ancient Media*, Thatcher, T.; Keith, Ch.; Person Jr., R.; Stern, E. (red.), London, s. 1-12.
- Sharifian, Farzad (2003): "On cultural conceptualisations", [w:] *Journal of Cognition and Culture*, 3 (3), s. 187-207.
- Sotirov, Petar; Ajdačić, Dejan (red.) (2017): *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, tom V, Lublin.
- Stewart, Frank H. (1994): *Honor*, Chicago.